

TÁTRAI PATRIK¹ – MOLNÁR JÓZSEF –
KOVÁLY KATALIN – ERŐSS ÁGNES

A KÁRPÁTALJAI MAGYAROK LÉLEKSZÁMA ÉS A NÉPESEDÉSÜKET BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK A SUMMA 2017 FELMÉRÉS ALAPJÁN

Hány magyar él Kárpátalján? Ez a kérdés egyaránt foglalkoztatta az akadémiai szférát, a politikumot és a kárpátaljai magyarokat az elmúlt években. A választ azonban nem lehetett elérni egy kattintással, hiszen a legutolsó, 2001-es ukrán népszámlálás óta nem volt olyan átfogó adatgyűjtés, amelynek segítségével megalapozott becslést lehetett volna készíteni. Azt természetesen lehetett tudni, hogy a magyar nemzetiségű lakosság száma – hasonlóan a többi Kárpát-medencei régióhoz – Kárpátalján is csökkenő tendenciát mutat. Azonban a csökkenés mértékére jelentősen eltérő becslések láttak napvilágot.

Az említett 2001-es ukrán népszámlálás szerint Kárpátalján 151,5 ezer fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, 158,7 ezer fő pedig magyar anyanyelvűnek. A 2001–2010-es, nagyobb exodusoktól mentes időszakra Molnár és Molnár D. 9 ezer fős csökkenést valószínűsített 142 ezer főre becsülve a kárpátaljai magyarok számát, míg Karácsonyi és Kincses a magyarországi bevándorlási statisztikákra alapozva 15–20 ezer fős létszámcsökkenést becsült.² A különbség elsősorban a migrációs folyamatok számszerűsítéséből adódott. A 2010 óta eltelt időszakban azonban több olyan fejlemény következett be, ami jelentős hatást gyakorolt a kárpátaljai magyarok vándormozgalmára. Egyrészt 2011-ben lépett életbe Magyarországon az egyszerűsített honosítás intézménye, amely jelentősen megkönnyíti a Magyarországra – illetve az egyéb EU-tagországokba – történő áttelepedést. Másrészt Ukrajnában a 2013 novembere óta tartó geopolitikai események (Euromajdan, kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus) hatására a gazdaság tartósan visszaesett, valamint az esetleges frontszolgálat is taszító tényezőként hatott. Mindezek következtében újabb lendületet kapott a

1 Tátrai Patrikot a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

2 Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség: Beregszász, 2005.; Karácsonyi Dávid – Kincses Áron: Az elvándorlás hatása a kárpátaljai magyarság helyzetére. *Földrajzi Közlemények*, 2010. 134 (1). 31–44.

kárpátaljai magyarok kivándorlása.³ Mindkét tényező serkentette, serkenti a kivándorlást, illetve a külföldi munkavállalást (azaz a kétlaki életet), azonban a jelenség nagyságáról megbízható becslések nem álltak rendelkezésre.

Az említett geopolitikai események társadalmi hatásai (létbizonytalanság, gazdasági problémák, elvándorlás miatt csökkenő népességszám) befolyásolták a születésszámok alakulását is Kárpátalján.⁴ Ugyanakkor a migrációhoz hasonlóan a természetes szaporodásról sincsenek pontos adatok, így csak közvetett úton lehet következtetni arra, hogy hogyan változott a magyarság születési és halálozási rátája az elmúlt két évtizedben, és mindez milyen hatást gyakorolt a magyarság létszámára.

Éppen ezért jelen tanulmány célja a fenti folyamatok számszerűsítése, a „hány magyar él Kárpátalján” kérdés megválaszolása – a SUMMA 2017 demográfiai felmérés⁵ alapján. Az alapkérdésen túl feltárjuk azt is, hogy a magyarok lélekszámváltozásához milyen mértékben járultak hozzá az egyes demográfiai tényezők. A következőkben áttekintjük a kárpátaljai magyar népesedés elmúlt 30 évének főbb tényezőit, majd pedig a SUMMA 2017 alapján bemutatjuk a recens változásokat.

A kárpátaljai magyar népesedés fő tényezői

Egy adott területen élő népesség számának a változását a természetes szaporodás (születések és halálozások különbözete), valamint a migrációs egyenleg (ki- és bevándorlás mérlege) határozzák meg. Ha viszont a népesség egyik etnikai csoportjának demográfiáját vizsgáljuk, akkor a fenti két tényező mellett számításba kell venni az etnikai klasszifikáció kérdéskörébe tartozó változásokat is. Utóbbi takarhatja az egyén életében bekövetkező, különböző okokra visszavezethető önidentifikációs változást, de ennél általában jelentősebb a generációk között bekövetkező változás (ilyen például, ha egy magyar anya gyermeke nem magyar lesz), azaz a demográfiai és az etnikai reprodukció mértéke közötti különbség.⁶

3 Tátrai Patrik – Erőss Ágnes – Kovály Katalin: Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio*, 2016. 24 (3). 82–110.

4 Molnár József – Molnár D. István: A születésszámok alakulása Kárpátalján térben és időben. In: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében 2*. Egyesület Közép-Európa Kutatására: Szeged, 2017. 395–409.

5 A projektet Grezsa István miniszteri biztos a BGA Zrt. közreműködésével támogatta. A kutatás az MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Nemzetpolitikai Kutatóintézet együttműködésével valósult meg. A kutatásban részt vett Erőss Ágnes, Ferenc Viktória, Kovály Katalin, Molnár József, Molnár D. István, Rákóczi Krisztián és Tátrai Patrik.

6 Ld. Szilágyi N. Sándor: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. RMDSZ Ügyvezető Elnöksége: Kolozsvár, 2004. 157–234.

Mivel ezen tényezők számszerűsíthetősége meglehetősen nehéz, így a kutatások általában azon változásokat sorolják ide, amiket nem magyaráz a természetes szaporodás és a migrációs egyenleg.⁷ E mérleg módszer azonban – mint egy egyismeretlenes egyenlet – csak akkor működik, ha rendelkezésre áll a „végeredmény”, azaz egy adott közösség lélekszáma, például a népszámlálás alapján, és a cél az adott csoport lélekszámváltozásának tényezőkre bontása, magyarázata. Az utóbbi években azonban egyre több tanulmány igyekszik az asszimilációt nem „maradékként” kezelni, hanem – az elérhető adatbázisok függvényében – önmagában vizsgálni.⁸ Erre elsősorban az intergenerációs nemzetiségváltás alkalmas, hiszen az egyén életében bekövetkezett deklarált identitásváltozások térségünkben statisztikailag követhetetlenek.

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a három fő tényező közül nemcsak az asszimiláció, hanem a migráció is rendkívül nehezen követhető statisztikailag. Míg a születések és halálozások rögzítése viszonylag könnyebb feladat – bár Ukrajnában máig nem lehet hozzáférni részletes bontású népességstatisztikai adatokhoz, így nem publikusak a települési, esetleg községi tanácsai bontású demográfiai adatok (pl. a születésszám) –, addig a globalizálódó világban egyre élénkebb mobilitás adminisztratív követése, statisztikai számbavétele szinte lehetetlen kihívás. A hivatalos statisztikában meg nem jelenő, be nem jelentett, túlnyomórészt nemzetközi migráció nehezen regisztrálható, éppen ezért e jelenséget Gyurgyík „rejtett migrációnak” nevezi.⁹ Mint azt látni fogjuk, a kárpátaljai emigráció túlnyomó részét éppen ez a rejtett migráció teszi ki. Feladatunkat tovább nehezíti, hogy célunk nem a teljes népesség, hanem csak a magyarok demográfiai folyamatainak követése, márpedig Ukrajnában nem állnak rendelkezésre a vonatkozó etnikai bontású adatok, mivel például az újszülöttek, elhalálozottak, házasságra lépők nemzetiségének a regisztrációját 2002-ben megszüntették.¹⁰

7 Ld. pl. uo. 157–234; Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. *Regio*, 2002. 13 (1). 171–205.; Gyurgyík László: *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Kalligram: Pozsony, 2004.; Kiss Tamás: Interethnic Marriages and Assimilation in Demographic Models. In: Balogh Balázs – Ilyés Zoltán (szerk.): *Perspectives of Diaspora Existence*. Akadémiai Kiadó: Budapest, 2006. 105–137.

8 Például Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Kolozsvár, 2012.; Kiss Tamás: Assimilation and Boundary Reinforcement: Ethnic Exogamy and Socialization in Ethnically Mixed Families. In: Kiss Tamás – Székely István Gergő – Toró Tibor – Bárdi Nándor – Horváth István (szerk.): *Unequal Accommodation of Minority Rights*. Palgrave Macmillan, 2018. 459–500.

9 Gyurgyík László: *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település-, és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Kalligram: Pozsony, 2006., itt: 80.

10 Ukrajna Miniszteri Kabinetjének 2002. szeptember 12-i 1367. számú rendelete Az anyakönyvek és az anyakönyvi hivatalok által kiállított igazolások formanyomtatványainak megerősítéséről (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2002 р. N 1367 Про затвердження зразків книг реєстрації актів цивільного стану та описів бланків свідоцтв, що видаються державними органами реєстрації актів цивільного стану). Letöltés helye: zakon.rada.gov.ua; letöltés ideje: 2019. 01. 15.

A kárpátaljai magyarok demográfiai folyamatainak követése már a legutóbbi két népszámlálás közötti időszakra vonatkozóan is sok bizonytalanságba ütközött. 1989 és 2001 között a magyar nemzetiségűek létszáma 4,2 ezer fővel (2,7%-kal) csökkent, így számuk 2001-ben 151,5 ezer volt. A megye összlakosságán belüli arányuk 12,5%-ról 12,1%-ra módosult, de ez a változás az optimista forgatókönyveknek megfelelően zajlott. A csökkenés területileg egyenlőtlenül ment végbe: míg a városi magyarok száma csökkent (-8,8%), addig a falvakban élőké nőtt (+1,0%); továbbá a szóránnyjárások (Huszt, Técsői, Rahói) magyarságának fogyási üteme (-14,3%) meghaladta a tömbmagyarságét (Beregszász város, Beregszászi, Ungvári, Munkácsi, Nagyszőlősi járások) (-0,6%).

A migráció szerepét a változásokban igen tág intervallumban becsülték, mintegy 4–30 ezer főnyi Magyarországra áttelepülttel számolva.¹¹ A népszámlálás eredményeiből kiindulva valószínűleg az alsóhoz közeli értékkel (becslésünk szerint 7 ezer fő körül) kell számolni, de – a magyarországi bevándorlási és állampolgársági statisztikák alapján – ennél jóval többen (akár még egyszer ennyien) lehettek azok, akik életvitelszerűen már nem Kárpátalján laktak, de a népszámláláson mégis regisztrálták őket. Ez a jelenség jól mutatja az állandó és az ideiglenes migráció közti határ elmosódottságát, valamint a hagyományos adatfelvételek (pl. népszámlálás) korlátozott alkalmasságát a mobilitási folyamatok követésére.

A korábbi kutatások azt valószínűsítették, hogy az elvándorlás mellett a természetes fogyás is jelentősen, mintegy 5 ezer fővel csökkentette a magyar népesség számát.¹² Mivel az 1989–2001-es időszakra vonatkozóan a természetes szaporulat adatait Ukrajnában nemzeti bontásban nem publikálták, ezért a kárpátaljai magyarok megfelelő értékeit csak közvetve tudjuk becsülni. Egyrészt a magyar többségű Beregszászi járás és Beregszász város adatai alapján; másrészt a kárpátaljai magyarok 2001-es ötéves bontású korszerkezeti adatai (ebből számítva a születési ráták ötéves átlagait), valamint a Beregszászi járás és Beregszász város halálozási rátája felhasználásával; harmadrészt, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatói által a magyarlakta településeken különböző kutatások (évfolyam-munkák, szakdolgozatok stb.) keretében gyűjtött adatai alapján.

-
- 11 Molnár – Molnár D., 2005. Kárpátalja népessége, i.m.; Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik: *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002)*. MTA FKI: Budapest, 2006.; Karácsonyi – Kincses, 2010. Az elvándorlás hatása, i.m.; Kiss Tamás: Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012. 21 (1). 24–48.
 - 12 Pl. Horváth Sándor: Magyarság – számok és kétségek. *Kárpáti Igaz Szó*, 2003. 19: 4.; Molnár – Molnár D., 2005. Kárpátalja népessége, i.m.; Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etnikai és társadalmi reprodukció. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Köztársasági Elnöki Hivatal: Budapest, 2010. 69–124.; Tátrai Patrik – Molnár József – Molnár D. István – Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián: A migrációs folyamatok hatása a kárpátaljai magyarok számának alakulására. *Metszetek*, 2018. 7 (1). 5–29.

A Beregszászi járás és Beregszász természetes szaporulatának adatai a népszámlálások közötti időszak nagy részére rendelkezésre állnak, kivéve az 1992–1994-es hároméves periódust. Ez kritikus időszak volt a természetes szaporulat alakulásában mind megyei, mind a magyar többségű járás szintjén, amikor is a vizsgált mutató a politikai átmenet és a gazdasági krízis együttes hatására drasztikusan visszaesett (megyei szinten az 1991-es 6,6‰-ról az 1995-ös 1,7‰-re, a Beregszászi járás és Beregszász esetében 4,5-ről -2,9‰-re).¹³ A jelentős változás miatt az 1992–1994-es adathiányos időszak kihagyása az 1989–2001-es periódus átlagának a meghatározásakor számottevő torzítást okozna, ezért inkább a hiányzó évek adatainak interpolációs pótlása mellett döntöttünk az 1991-es és 1995-ös járási/városi, valamint az 1991–1995-ös megyei értékek alapján. A vázolt számítások eredményeképpen az 1989–2001-es idősakra a Beregszászi járás és Beregszász város átlagos természetes szaporulata évi -0,4‰-nek adódott. A magyarok megfelelő mutatója – figyelembe véve a magas szaporulatú cigány népesség jelentős arányát, ami a járásban a 2001-es népszámlálás adatai alapján 4,1%, a városban 6,4% volt¹⁴ – ennél valamivel alacsonyabb lehetett.

A második módszer -0,5‰-es átlagos természetes szaporulatot adott, ami alig tért el az elsőttől. A jelentős roma népességgel nem rendelkező magyarlakta településeken végzett hallgatói felmérések adatai alapján pedig – azaz a harmadik módszerrel számolva – a két népszámlálás között átlagosan évi -0,1‰ volt a szaporulat.

Összességében, a természetes fogyás az 1989-es és 2001-es népszámlálások között – a különböző módszerekkel kapott adatok közül a legkedvezőtlenebbel számolva is – legfeljebb ezer fős csökkenést eredményezett a kárpátaljai magyarok lélekszámában.

Látható tehát, hogy e két tényező következtében összesen kb. 8 ezer fővel fogyatkozott a kárpátaljai magyarság. Ebből az következik, hogy az identifikációs tényezők hatására a magyarság nyeresége 4 ezer fő lehetett. Ennek hátterében három összetevő körvonalazódik: egyrészt a cigány népesség önbesorolása, akik közül – részben a státustörvény kedvezményei hatására – Molnár és szerzőtársai becslése szerint több mint 4 ezren vallották magukat magyar nemzetiségűnek.¹⁵ Másrészt a szovjet idősokban a különböző kényszerek hatására, retorzióktól tartva magukat ukránnak, vagy szlováknak vallók közül is többen újra

13 Molnár József – Molnár D. István: A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai a 21. század elején. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság: Budapest, 2008. 218–239.

14 Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики): Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород, 2003.

15 Molnár József – Csernicskó István – Braun László: Cigányok Kárpátalján. In: Szilágyi Ferenc – Pénzes János (szerk.): *Roma népesség Magyarország északi határterületén*. Partium Kiadó: Nagyvárad, 2016. 91–108.

magyarként lettek számba véve. Ez a jelenség az ugcsoi görögkatolikusok között, illetve Ungváron a korábban szlovákként regisztráltak körében volt számottevő.¹⁶ A harmadik tényező pedig a bizonytalan, vagy kettős etnikai identitású (például vegyes házasságból származó) népesség önbevallása volt. Ez a csoport a 2001-es népszámlálás időpontjában – a korábbiakhoz képest – nagyobb arányban vallotta magát magyarnak, aminek háttérben szintén a magyarság vállalásának gazdasági előnyei és presztízse állhattak.

A 2001-es népszámlálás adataiból az derül ki, hogy a magyar–keleti szláv vegyes házasságból származók 52,8%-a magyarként, 47,2%-a pedig ukránként lett regisztrálva, azaz 2001-ben az etnikai átörökítés Kárpátalján ukrán–magyar viszonylatban közel szimmetrikus volt, minimális magyar asszimilációs nyereséggel.¹⁷ A vegyes házasságokon belüli etnikai szocializációnak természetesen jelentős különbségei figyelhetők meg tömb és szórvány között: a vizsgált csoport etnikai identitása a lakóhely nemzetiességi összetételével szoros összefüggésben változott. Az Ungvári és a Beregszászi járásokban, valamint Beregszászban a lokális többséget alkotó magyar nemzetiség irányába tolódtak el a nemzetválasztási szokások. A Munkácsi, a Nagyszőlősi és a Huszti járásokban a heterogám családok nagyrészt kiegyensúlyozott, illetve változatos etnikai arányú településeken éltek, ami a gyerekeik nemzetválasztási attitűdjeinek a közel egyenletes eloszlásában is tükröződött. Ugyanakkor a magyar szempontból kisszámú szórványnak számító járásokban az etnikailag heterogám családi háttérű gyerekek mindössze 15%-a lett magyarként regisztrálva. Ugyancsak jelentős ukrán túlsúly jellemezte Ungvárt és Husztot, valamint a Técsői és a Rahói járást (a vegyes házasságból származók 25–40%-a lett magyar nemzetiségű), ahol a magyar népesség alacsony települési aránya volt a jellemző.¹⁸ Azonban utóbbi értékek még mindig sokkal kiegyensúlyozottnak számítanak, mint a többi Kárpát-medencei szórványterület vonatkozó mutatói.¹⁹

16 Molnár – Molnár D., 2005. Kárpátalja népessége, i.m.; Kocsis – Bottlik – Tátrai, 2006. Etnikai térforrások, i.m.

17 Molnár József: Національна ідентичність нащадків етнічно змішаних (українсько-угорських) закарпатських родин за даними перепису населення та анкетного опитування. In: Berghauer Sándor (szerk.): *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola: Beregszász, 2016. 166–174.

18 Uo. 169.

19 Tátrai Patrik: A Kárpát-medencei magyar szórványok településszerkezete és főbb demográfiai jellemzői. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (1). 7–31.

Recens változások a kárpátaljai magyarok számában a SUMMA 2017 alapján

Ahogy azt már említettük, Ukrajnában 2001 óta nem tartottak népszámlálást, továbbá az egyéb adatforrások hozzáférhetősége is rendkívül limitált, így a magyarok számának, demográfiai jellemzőinek megismerése csak saját adatfelvétellel volt lehetséges. A SUMMA 2017 névre keresztelt kutatás fő célja a magyar közösség számának, települési megoszlásának, egyes demográfiai jellemzőinek (nem és kor szerinti megoszlás), felekezeti megoszlásának, végzettségének, valamint külföldi munka- és tanulási célú migrációjának a felmérése volt.

Mivel hasonló volumenű felmérés még nem készült a Kárpát-medencei magyarok körében – illetve tudomásunk szerint e kutatás általánosságban is úttörő a maga nemében – éppen ezért nem állt rendelkezésre kidolgozott módszertan a megvalósításra. Ugyan Kocsis Károly 1999-re datált Kárpátalját bemutató etnikai térképe²⁰ a magyar és egyéb etnikai csoportok települési szintű becslésén alapult,²¹ azonban ez a módszer pusztán a magyarok számának meghatározására lehet alkalmas, egyéb demográfiai jellemzőinek becslésére nem. Ráadásul közel 20 évvel később a megnövekedett mobilitás és a geopolitikai változások okozta bizonytalanságok miatt e módszer nem volt alkalmazható. A másik fontos előkép Molnár József és Molnár D. István 2016–2017-es migrációs kutatása,²² melyből több elemet is átvettünk a SUMMA 2017 módszertanába.

A SUMMA 2017 módszerei

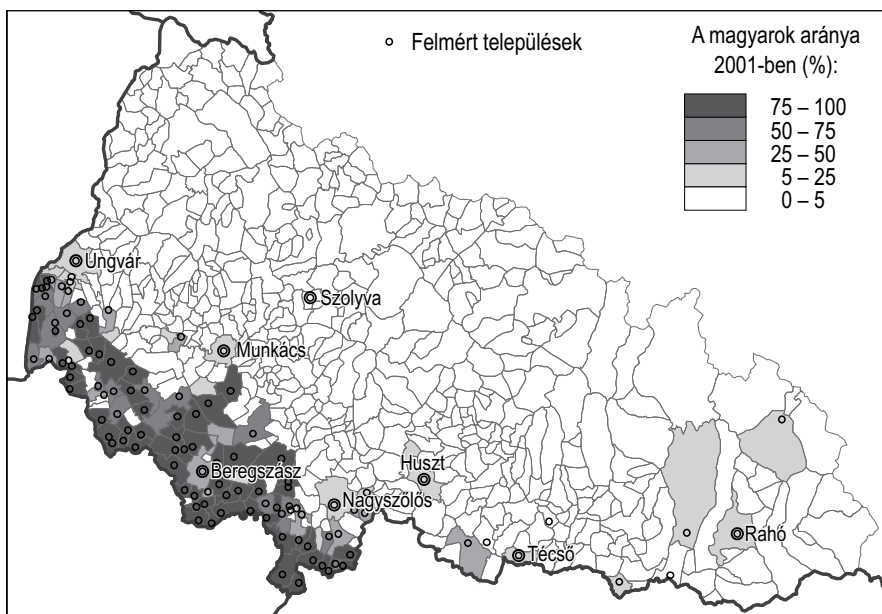
A demográfiai adatfelvétel Kárpátalja 111 magyarlakta településére terjedt ki, ahol a 2001-es népszámlálás szerint legalább 100 magyar nemzetiségű lakos élt (1. ábra). A terepi kutatás 312 mintavételi ponton, véletlen mintavételezéssel zajlott, és kiterjedt a kárpátaljai magyarság 2001-es létszámának 15%-ára. Az egy településre eső mintavételi pontok

20 Kocsis Károly: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe 1941, 1999 (1:266.000)*. MTA FKI – MTA KKI: Budapest, 2001.

21 A becsléseket a helyi községi hivatalok, illetve szakértők készítették, akik jól ismerték a helyi viszonyokat. Kocsis adatai tehát – például a népszámlálásokkal ellentétben – nem önbevalláson, hanem külső minősítésen/becslésen alapultak.

22 Molnár József – Molnár D. István: *Állandó és ideiglenes migráció a kárpátaljai magyarok körében az utóbbi években*. Domus csoportos szülőföldi ösztöndíj, kutatási jelentés, 2017. Kézirat.

számát a 2001-es népszámlálás alapján a magyar lakosság eloszlásának függvényében határoztuk meg. Ily módon, átlagosan 500 kárpátaljai magyarra (2001-es adatok szerint) jutott egy mintavételi pont. Egy mintavételi pont 20 részben vagy teljesen magyar háztartásból állt, amelynek összes tagjáról (beleértve a 2001 óta elvándoroltakat és elhunytakat) begyűjtöttük a vonatkozó alapinformációkat. A kérdezőbiztosok az adott mintavételi pont összes háztartásában rákérdeztek a háztartás minden lakosának nemére, korára, nemzetiségére, anyanyelvére, felekezetére, legmagasabb iskolai végzettségére, fő foglalkozására, az 1 hónapot meghaladó külföldi tartózkodás hosszára és helyére, valamint a legutóbbi, 2001-es népszámlálás időpontjában az életvitelszerű tartózkodási helyére.

1. ábra: A felmért települések a magyarok települési aránya szerint

A kutatás egyik kardinális kérdése a mintavételezés volt. Vizsgálatainkhoz – tekintettel a kárpátaljai magyarok települési viszonyaira – háromféle mintavételi módszert alkalmaztunk:

- A magyar többségű településeken területi alapút, amelybe egymás mellett élő (területileg összefüggő) 20 magyar család (háztartás) került.²³ A kezdő háztartást és a

23 Ehhez hozzáadódnak az esetleges üres és nem magyar háztartások, mivel a kérdezőbiztosoknak az egybefüggő területen elhelyezkedő összes háztartás adatait rögzíteniük kellett egészen addig, amíg meg nem lett a 20 magyar háztartás.

haladás irányát a helyi viszonyokat jól ismerő kérdezőbiztos és a kutatás vezetői közösen jelölték ki úgy, hogy a mintavételi pontok ne fedjék egymást, illetve elérhető legyen 20 magyar család egy összefüggő területen. Bár Kárpátalja magyar többségű falvaiban nem számottevő a lakóhelyi szegregáció, ez alól kivételt jelent a cigány népesség, akik nagy számban élnek elkülönülve, telepi körülmények között. Az ő felmérésükre jelen kutatás nem vállalkozott.

- A nagyobb városokban (Ungvár, Munkács), ahol a magyarság nem egy tömbben, hanem általában szétszórva él, népességregiszterekből történt a mintavételezés. Ennek során egy, az ezredfordulón összeállított népességregiszterből (Nomer.org) leválogattuk az adott település jellemző magyar családneveit, és az így kapott listáról lettek véletlenszerűen kiválasztva a kérdezőbiztosok által lekérdezendő háztartások.
- Azon szórványtelepüléseken, ahol az etnikai vegyesség miatt nem feltétlenül vannak magyar családnevek, illetve a szórt jelleg miatt az első módszer sem alkalmazható, egy harmadik módszert, az általunk „területi hólabdának” nevezett vezetünk be. E módszer szerint nem egy előre kijelölt szomszédság, hanem mindig a legközelebbi magyar háztartás került lekérdezésre (összesen itt is 20 magyar háztartás alkotott egy mintavételi pontot).

Felmerül a kérdés, hogy kit számítottunk magyarnak? Ez önbevallás alapján, illetve az adott háztartás adatközlőjének minősítése alapján történt, módszere tehát lényegében megegyezik a népszámlálásokéval. A lekérdezésbe bevontuk a mintaterületen élő más nemzetiségű lakosokat is, hiszen sokuk vegyes házasságban élt magyarokkal, továbbá a lekérdezőnek nem mindig volt előzetes információja az adott háztartásban élők nemzetiségéről. A nem magyarok adatait, természetesen, nem vettük figyelembe a magyarokra vonatkozó kiértékelésnél, másrésről ez módot adhat némi összehasonlításra is. Ugyanakkor meghatároztuk, hogy a lekérdezés során 20 részben vagy teljesen magyar háztartást kell lekérdezni, így a mintába kerülő nem magyar vagy üres háztartások adatait egy külön kérdőívben kellett rögzíteni. Ez utóbbiak szintén szerephez jutottak a magyarok lélekszámváltozásának (így a halálzásnak és a kitelepülésnek) a számításakor, hisz a 2017-ben üres vagy nem magyarok által lakott háztartások egy részében a 2001-es népszámláláskor még éltek magyar lakók.

A lekérdezés 2017 nyarán valósult meg. A felmérés során összesen 23 033 személy adatait sikerült rögzíteni. A 2002. január 1-jén itt élő mintába került magyarok száma 19 993 volt, azaz az akkori kárpátaljai magyar népesség (a 2001. december 5-ei eszmei időpontú népszámlálás szerint 151 516 fő) több mint 13%-át sikerült lefedni. 2017-ben a mintába

került magyar nemzetiségűek száma 18 553 volt, akiknek 6,6%-a többes etnikai kötődést deklarált.²⁴ A magyarlakta háztartásokban a magyarokon és többes kötődésűeken kívül 658 ukrán és 125 egyéb nemzetiségű lakos (főleg romák és oroszok) éltek.

A magyarok létszámának kiszámítása

A magyar népesség számát a mintába került népesség természetes szaporodása, migrációs egyenlege és intergenerációs asszimilációja alapján számítottuk ki a 2001-es népszámlálás adatainak továbbvezetésével. Mivel a kutatás – módszerénél fogva – nem terjedt ki a telepeken élő cigányságra, ezért a magyarok számát a cigányság nélkül számítottuk.

A számítások végén – pusztán a 2001-es népszámlálással való összehasonlíthatóság kedvéért – a magyarok számát kiszámítottuk a magukat feltehetően magyarnak valló cigány népesség hozzáadásával is. Természetesen ez egy hipotetikus számítás, hiszen 2016-ban több mint 20 ezer magyar anyanyelvű cigány élt Kárpátalján,²⁵ akik közül rendkívül széles skálán mozoghat a magát magyarnak vallók aránya az aktuális társadalmi-gazdasági viszonyok függvényében. Így a 2001-ben magát magyarnak valló cigányok számát vezettük tovább, és nem vizsgáltuk az önidentifikációjuk további kérdéseit.

Ugyanakkor hangsúlyozzuk, hogy a létszámon kívüli egyéb demográfiai mutatókban (pl. nem, kor, végzettség, stb.), valamint a – tanulmány második felében részletesen is kifejtett – népesedési komponensek között (természetes szaporodás, migráció, asszimiláció) nincsenek benne a magyar nemzetiségű cigányság adatai.

A kapott adatok alapján településenként meghatároztuk a születési és a halálozási rátát a 2002–2016-os időszakra. Tekintve, hogy a halálozási adatok hiányosnak mutatkoztak,²⁶ és mivel egyéb forrásokból származó megbízhatóbb halálozási adatokkal rendelkezünk, így a tanácsai halálozási adatok alkalmazása mellett döntöttünk. Ezt az is lehetővé tette, hogy a Kárpátalja településein együtt élő nemzetek halálozási rátái nem térnek el jelentősen.

24 Ez jelentősen elmarad a TANDEM 2016 felmérés reprezentatív mintájában tapasztalt 15%-os értéktől (Ferenc Viktória: A nemzeti-etnikai identitás építőkövei kárpátaljai ukránok és magyarok körében. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (2). 21–39). Az eltérést részben a kategorizálás nehézségei, a „nemzetiség” terminus kárpátaljai értelmezési különbségei magyarázzák (ld. pl. Hires-László Kornélia: Etnikai kategóriák a beregszásziak mindennapi diskurzusaiban. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többynemzetiség, regionalitás, nyelvoktatás*. RIK-U: Ungvár, 2017. 121–136.)

25 Molnár – Csernicskó – Braun, 2016. Cigányok Kárpátalján, i.m.

26 A több éve elhunytakról nem minden esetben sikerült információt szerezni, ami azt mutatja, hogy az adatközlők emlékezete ekkora (15 éves) időtávot már kevésbé megbízhatóan tudott csak felölelni.

A migrációs ráták meghatározására két módszert alkalmaztunk. Az „egyenes” módszer szerint, akik a mintába betelepültek 2002 és 2017 között, azok jelentkeztek pluszként, akik onnan kitelepültek – mínuszként. Korrekcióként a kitelepültek számát elosztottuk 0,87-dal, ugyanis úgy találtuk, hogy a kiköltözések felmérésének a pontossága 87%-a a beköltözésekének (így aránylik egymáshoz a mintába eső településekre áttelepült magyarok száma a mintába eső településekről beköltözött magyarok számához, ami elvileg meg kellene, hogy egyezzen). Ennek megfelelően, az „egyenes” módszerrel a települési migrációs mérleg (TMM) az alábbi képlettel számítható:

$$\text{TMM1} = |\text{betelepültek}| - (|\text{elköltözöttek}| + |\text{családostól kitelepültek, akik adatait külön kérdőíven rögzítettük}|) / 0,87$$

Ám, ezeknek a mozgásvektoroknak két vége van: a mintába beköltözők valahonnan kitelepültek, az onnan kiköltözők valahová beköltöztek. Ha a vektorok másik végére vonatkozó adatokat nem vizsgáljuk, az komoly információvesztést jelentene.

A „fordított” módszerrel a települési migrációs mérleg a következőképpen számítható:

$$\text{TMM2} = (|\text{a mintába eső másik településről elköltözöttek, akik erre a településre költöztek}| + |\text{a mintába eső másik településről családostól kitelepültek és erre a településre költöztek, akik adatait külön kérdőíven rögzítettük}|) / 0,96^{27} - |\text{a mintába eső másik településre betelepültek, akik erről a településről költöztek el}| / 0,44^{28}$$

A két módszerrel kapott eredmények helyenként jelentősen eltérnek, amit a mintavétel objektív hibalehetőségei éppúgy indokolnak, mint az esetleges szubjektív lekérdezői felületességből adódó hibalehetőségek. A tényleges helyzetet leginkább a mindkét módszer eredményeit figyelembe vevő átlagolás közelíti. A két módszer átlagaként kapott települési migrációs mérlegek alapján határoztuk meg a migrációs rátákat.

A nemzetrész lélekszámát módosító harmadik tényező, az asszimiláció becslésénél az intergenerációs asszimiláció meghatározására szorítkoztunk, mivel a felvett adatok nem alkalmasak az egyének életében bekövetkezett identifikációs változások nyomon követésére. De tekintve, hogy a Kárpát-medencében élő magyar közösségek esetében a nemzedékek közötti nemzetrátlás az elsődleges tényező az asszimilációban,²⁹ így ennek meghatározá-

27 0,96 – a kárpátaljai magyarlakta településekről beköltözők aránya a kárpátaljai magyarlakta településekre beköltöző magyarok között.

28 0,44 – a kárpátaljai magyarlakta településekre beköltözők aránya a kárpátaljai magyarlakta településekről elköltöző magyarok között.

29 Gyurgyík, 2004. Asszimilációs folyamatok, i.m.; Szilágyi N., 2004. Az asszimiláció és hatása, i.m.; Kiss – Barna, 2012. Népszámlálás 2011, i.m.

sa jól közelíti a nemzetváltási folyamatokat.³⁰ Ehhez azt kellett meghatároznunk, hogy a 2002–2016-os időszakban etnikailag vegyes családban született gyerekek milyen arányban lettek a lekérdezésnél magyarként megjelölve. A kiértékelést bonyolította, hogy a SUMMA 2017 felmérés alkalmával az adatközlőknek lehetősége volt kettős (például magyar–ukrán) identitás megjelölésére is, ellentétben a 2001-es népszámlálással. Az így kialakuló különböző lehetséges kombinációkhoz tartozó asszimilációs nyereséget/veszteséget az 1. táblázatnak megfelelően számszerűsítettük.

A család típusa a házastársak etnikai hovatartozása szerint	Magyar gyerek	Ukrán gyerek	Kettős kötődésű gyerek
Magyar–ukrán	0,5	-0,5	0
Magyar–kettős kötődésű	0,25	-0,75	-0,25
Kettős kötődésű–kettős kötődésű	0,5	-0,5	0
Ukrán–kettős kötődésű	0,75	-0,25	0,25

1. táblázat: Az etnikailag vegyes házasságokban született gyerekek nemzetiségi hovatartozása által generált magyar asszimilációs nyereséget (pozitív előjellel) vagy veszteséget (negatív előjellel) számszerűsítő táblázat

A vegyes házasságokban született gyerekekhez rendelt megfelelő táblázati értékeket megszoroztuk a mintanagyság alapján meghatározott települési súlytényezőkkel, majd összegezve a kapott értékeket megkaptuk az asszimilációs nyereség vagy veszteség nyers számain. Miért tekintettük nyersnek ezeket az adatokat? Mert a SUMMA 2017 mintavétele az asszimiláció szempontjából nem volt reprezentatív. Egyrészt az nem terjedt ki a kisszámú szórványra, amelynek az asszimilációs magatartása számottevően különbözik a tömbben élőkétől. Másrészt a mintavétel szórványban valamennyire kötődött a magyar hálózatokhoz, közösségekhez. Harmadrészt a magyar lekérdezők alkalmazása is befolyásolhatta az adatközlők etnikai auto-, illetve heteroidentifikációját.

Hogyan lehet ezeket a nyers adatokat korrigálni? Rendelkezésünkre állnak az etnikailag vegyes házasságban született magyar gyerekek arányának a 2001-es népszámlálás alapján számított járási bontású adatai.³¹ Joggal feltételezhetjük, hogy ezen népszámlálási adatok és a SUMMA 2017 2002 előtt születettekhez vonatkozó megfelelő asszimilációs mutatóinak az

³⁰ Leszámítva a cigány népesség változó önbesorolását, amely – mint korábban említettük – az egyik legfőbb bizonytalanságot jelenti a magyarok számának meghatározásakor.

³¹ Molnár, 2016. Національна ідентичність, i.m.

eltérése döntően a mintavétel módjából adódik. A kettőnek a különbsége így számszerűsíti a mintavételből adódó hibát, százalékban, járási bontásban. Megalapozottan feltételezve, hogy a mintavételből adódó hiba a 2001 után születettek esetében nem különbözik érdemben az az előtt születettekétől, ezt a korrekciós értéket kivontuk a 2001 után születettek asszimilációs mutatójából, és így kaptuk meg az adatfelvétel időpontjára érvényes asszimilációs mutatót.³²

A természetes szaporodás, migráció és asszimiláció rátáinak meghatározását követően kivontuk a halálozási ráták értékeit a születésikéből és hozzáadtuk a migrációs rátákat. Így megkaptuk a magyarok települési lélekszámváltozásának rátáit a 2002–2017-es időszakra. Ezzel szoroztuk a magyaroknak a 2001-es népszámlálás alkalmával összeírt települési számát. Az asszimilációs nyereséget/veszteséget a természetes szaporodás értékéből vontuk le, hiszen utóbbi a teljes demográfiai reprodukció értékét adta meg, míg az asszimilációval növelt/csökkentett értékkel kaptuk meg a magyarok létszáma szempontjából meghatározó etnikai reprodukciót.

A magyarok lélekszáma 2017-ben

A településenként meghatározott születési, halálozási és migrációs ráták összesítésével azt kaptuk, hogy a felmért 111 településen a magyarok száma 2017-ben 123,2 ezer fő volt. Ez a szám tartalmazza az ideiglenesen távollevő népességet is, viszont nincs benne a kutatás által le nem fedett településeken élő kis létszámú szórvány, illetve a magyar nemzetiségű cigányság, éppen ezért közvetlenül nem összehasonlítható a 2001-es értékkel. A kis létszámú szórvány esetében úgy gondoltuk, hogy csökkenésük mértéke nagyjából megfeleltethet a kutatásba bekerült szórványtelepüléseken regisztrált csökkenésnek, így számukat 2000 főre becsültük. Ennél sokkal nehezebb kérdés viszont, hogy vajon hányan lehettek a magukat magyarnak valló cigányok. Mivel a cigányság egy részének az önbevallása szituatív, a külső tényezők függvényében változik, éppen ezért pusztán az összehasonlíthatóság érdekében számukat a 2001-ben magyarként regisztrált romák becsült számából (hozzávetőleg 4200 fő) vezettük tovább. Így 2017-re 5500 főnyi magyar nemzetiségű cigány lakossal számoltunk, ami természetesen jóval elmarad a kárpátaljai magyar anyanyelvű cigányok számától (több mint 20 ezer

32 Például, a népszámlálás alapján a Beregszászi járásban a vegyes házasságban élők gyerekeinek 75,4%-a vallotta magát (vagy vallották őt) magyarnak, a SUMMA eredményei alapján viszont ez az arány 63,5%-nak adódott. Ezek szerint a mintavételből adódó hiba járási szinten $63,5 - 75,4 = -11,9\%$ volt. A 2001 után születettek esetében a nyers értéket (60,0%) korrigáltuk a fenti $-11,9\%$ -kal, és így 71,9%-os mutatót kaptunk jelenlegi asszimilációs mutatóként.

fő).³³ A fentieket összesítve azt kapjuk, hogy a magyar nemzetiségűek száma 2017 közepén 130,7 ezer fő, kerekítve 131 ezer fő lehetett.

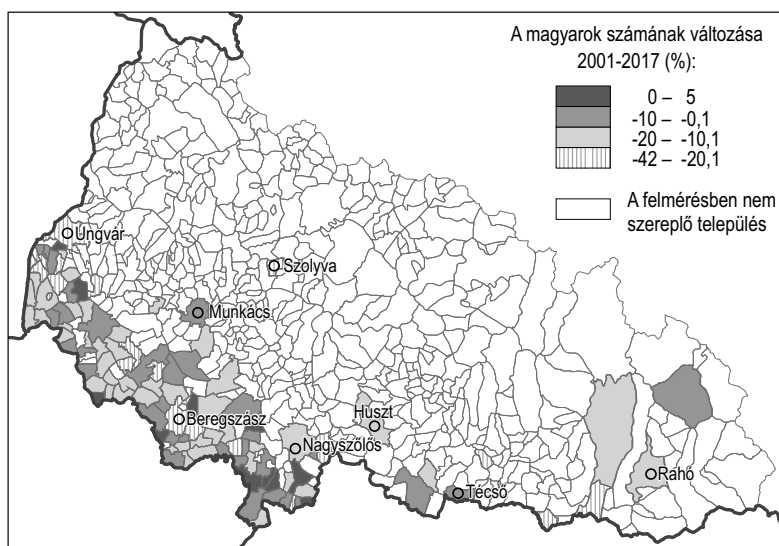
Azonban nem győzzük hangsúlyozni, hogy egy esetleges népszámlálás alkalmával ettől gyökeresen eltérő értékeket is kaphatunk, amelyet leginkább a huzamosabb ideig külföldön tartózkodó kárpátaljai magyarok regisztrációja, illetve a cigány lakosság mindenkori önbevallása befolyásol. Az ideiglenesen külföldön tartózkodók módszertani besorolása ebben a kérdésben alapvető fontosságú, hiszen Kárpátalján – ahogy a független Ukrajna időszakában mindvégig – napjainkban is meghatározó megélhetési stratégia a külföldi munkavállalás (és tanulás).³⁴ Jelen kutatásban azon személyeket soroltuk ebbe a kategóriába, akiről az adott háztartásban azt mondták, hogy még kárpátaljai lakhelyén lakik – függetlenül attól, hogy akár 11 hónapot tölt más országban. A felmérés szerint a teljes magyar népesség több mint 20%-a számolt be arról, hogy legalább 1 hónapot töltött külföldön 2016 folyamán. Ha úgy számolnánk, hogy a legalább az évnek a felét külföldön tartózkodókat nem számítjuk bele a kárpátaljai magyar lakosságba, akkor a vonatkozó érték mintegy 11–12 ezer fővel kevesebb lenne. Mindezek alapján becslésünkben is inkább azt emeljük ki, hogy a fenti tényezőket figyelembe véve, a magyarok valószínűsíthető létszáma 125–135 ezer között mozoghat napjainkban.

Ha a 131 ezer fős középértékhez viszonyítunk, akkor a magyarok száma a 2001-es népszámláláshoz képest 21 ezer fővel, avagy 13,7%-kal csökkent, ami némileg kedvezőbb azon forgatókönyveknél, amik a magyarországi bevándorlási statisztikákon alapulnak. Továbbá, a fogyás éves átlagos üteme (-1,0%) jóval kisebb, mint a többi nemzetrész vonatkozó értékei 2001 és 2011 között (Szlovákia: -1,2%, Vajdaság: -1,4%, Erdély: -1,5%, Horvátország: -1,6%).

A csökkenés természetesen területileg egyenlőtlen módon ment végbe. A Kárpát-medence összes nagyrégiójára jellemző az, ami Kárpátaljára is: a szóránymagyarság lélekszámának csökkenése (16,6%) jelentősen meghaladta a tömbmagyarságét (13,0%). Még ennél is nagyobb a különbség a városi (-17,9%) és a falusi (-11,3%) magyarság között, ami elsősorban a városi népesség nagyobb mértékű kivándorlásának az eredménye. Különösen látványos Ungvár (-32,6%) és Beregszász (-26,4%) magyar népességvesztése. A falusias térségek közül jelentős a magyarok csökkenése az Ungvár és Csap közötti sávban – leszámítva Ungvár közvetlen agglomerációját, ahol vélhetőleg a szuburbanizáció hatására a magyarok száma csak kis mértékben csökkent –, továbbá a Beregszászi járás nyugati részén (2. ábra).

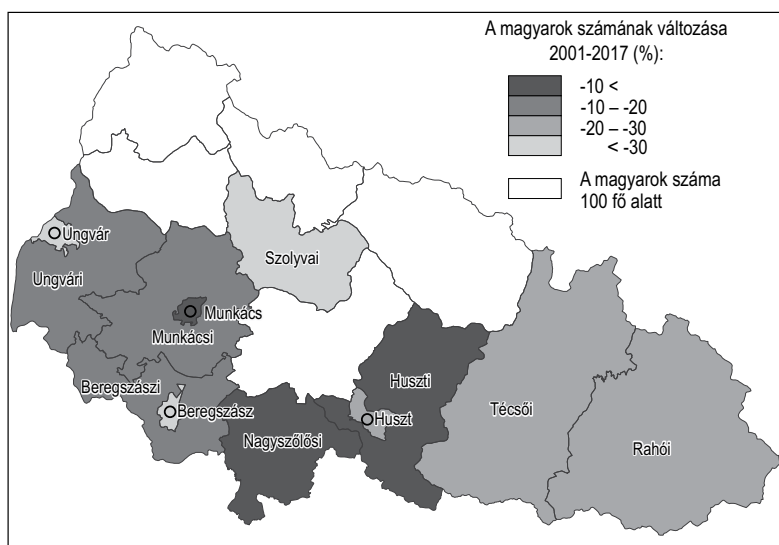
33 Molnár – Csernicskó – Braun, 2016. Cigányok Kárpátalján, i.m.

34 Kovály Katalin – Erőss Ágnes – Tátrai Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 2017. 31 (2). 3–22.; Szanyi-F. Eleonóra – Faludi Julianna – Illyés Gergely: Elvagyódás, elvándorlás – legújabb migrációs folyamatok Kárpátalján. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (2). 85–108.

2. ábra: A magyarok számának változása településenként 2001 és 2017 között

A fentiekkel szemben a legkisebb mértékű csökkenés a magyar tömbterület keleti részét (pl. Nagyszőlősi járás) érintette, amely hagyományosan magasabb születési arányszámokkal jellemezhető. A Nagyszőlősi járásban néhány településen némileg nőtt is a magyarok száma (1. melléklet). A Huszti járás viszonylag kedvező értéke annak köszönhető, hogy ez mindössze egy település, Visk adatait jelenti, amelyik nem tekinthető klasszikus szórványtelepülésnek (3. ábra).

3. ábra: A magyarok számának változása járásonként 2001 és 2017 között

A csökkenés mértéke általánosságban fordítottan arányos a magyarok települési arányával, azaz minél magasabb a magyarok aránya, annál kisebb a fogyás. 75% feletti magyar részesedéskor a csökkenés átlagosan 10,3%, 50–75% közötti településeknél 15,3%. Ahol a magyarok kisebbségben élnek, ott már nincs érdemi különbség: 25–50% között a fogyás mértéke 18,5%, míg a 25% alatti településeken 17,3%. A településnagyság szerepe a változásban mindössze a már említett falu–város különbségre rímel: a 10 ezernél kisebb települések között nincs számottevő különbség (a csökkenés mértéke ezekben átlagosan 11,3%), viszont a 10 ezer felettiekhez képest jelentős a különbség (utóbbiak vonatkozó értéke 21,5%).

A magyarok létszámváltozásának komponensei

A magyarok számának csökkenésében a legfontosabb szerepet – a korábbi időszakhoz hasonlóan – az elvándorlás játssza. 2001 és 2017 között a vándorlási veszteség mintegy 15 ezer fő, akik közül 14,7 ezren az országot is elhagyták,³⁵ míg 600-an Ukrajna egyéb részeire költöztek. Ez jelentősen kisebb érték, mint ami akár csak a magyarországi statisztikákból következne, azonban utóbbiak pontosságát nagymértékben rontja a többszörös regisztráció a cirkuláris migráció és a nehezen követhető ingázások miatt, illetve a csak papíron létező átköltözések.³⁶ A migráció éves átlagban 7,2‰-kel csökkentette a magyarok számát 2001 óta, ami erősödő migrációs intenzitást jelent a korábbi időszakhoz képest.³⁷ Különösen az Euromajdant követő időszakban erősödött fel a magyarok kivándorlása, ami vélhetően a legnagyobb hullámot jelentette Kárpátalja 1989 utáni történetében.

A migráció intenzitása Kárpátalján belül meglehetősen egyenlőtlennek bizonyult. Elsősorban a települési hierarchiaszint befolyásolta a folyamatot: a városokból arányaiban sokkal többen telepedtek külföldre (évi átlagos -10,2‰), mint a falusi térségekből (-6,1‰).³⁸ Ahogy a magyarság számának változásánál, úgy a migrációt tekintve is kiemelkedik Ungvár, Beregszász és Szolyva, ahol az évi átlagos elvándorlás mértéke meghaladta a 11‰-et.

35 Többségük, körülbelül 10 ezer fő, Magyarországra települt át.

36 Részletesen ld. Tátrai et al., 2018. A migrációs folyamatok hatása, i.m.

37 1989–2001 között a migráció éves átlagban 3,6‰-kal apasztotta a magyarok számát. Ezt az értéket azonban csak körültekintéssel lehet összevetni a fenti értékkel, mert a SUMMA 2017-ből kapott 7,2‰-es értékben nincsenek benne a magyar cigányok, illetve a kutatás által le nem fedett kis létszámú szórvány adatai.

38 Az ukrainai településrendszer átmeneti kategóriáját, az ún. városi típusú településeket, az elemzésnél a lélekszámban és demográfiai magatartásban hozzájuk egyaránt közelebb álló falvakhoz soroltuk.

A migrációt a tömb–szórvány különbség és a földrajzi elhelyezkedés kevésbé befolyásolta: mindössze a Técsői járás értékei emelkednek számottevően az átlag fölé (-9,5‰), ahol a kitepedés és a külföldi munkavállalás már az 1990-es évektől magas szinten állandósult. A települések etnikai jellege szerint vizsgálva megállapítható, hogy az elvándorlás mértéke azokon a településeken a legmagasabb, ahol a magyarok kisebbségben élnek (0–25%: 8,5‰; 25–50%: 9,1‰). A magyar többségű településeken általában a magyarok arányának növekedésével mérséklődik a kitepülés mértéke. Mindez összefüggésben állhat azzal, hogy a vegyes településeken a magyar migrációs hálózatok mellett a magyarok gyakran rákapcsolódnak a többségi nemzet migrációs hálóra, ami fokozza az elvándorlást.³⁹

A migráció mellett a természetes fogyás is jelentős mértékben apasztotta a magyarok számát. 2001 és 2017 között a születések és halálozások egyenlege becsléseink szerint -6,7 ezer fő lehetett, ami éves átlagban 3,1‰-es csökkenést jelentett. Ez jóval kedvezőtlenebb, mint az 1989–2001 közötti időszak éppen csak 0 alatti egyenlege, de Kárpát-medencei összevetésben a legkisebb mértékű fogyást jelenti a magyar nemzetrészek között. A természetes szaporodás értéke a 2001-es mélypont után 2006-tól emelkedni kezdett, de az Euromajdant követően – párhuzamosan a produktív korban levő lakosság tömeges elvándorlásával – jelentősen visszaesett.⁴⁰

A természetes szaporodás értékeiben meghatározó egyrészt a falu–város különbség: a városokban általában nagyobb mértékű volt a természetes fogyás (évi átlagos -5,7‰), míg a rurális térségek kedvezőbb értékekkel jellemezhetők (-2,0‰). Másrészt, talán még a falu–város különbségnél is fontosabb a kelet–nyugat megosztottság. Kárpátalja nyugati járásait magasabb, keleti járásait (a történeti Máramaros tradicionálisan fertilis térségeit) alacsonyabb fogyás jellemezte.⁴¹ A legkedvezőbb értékeket a Nagyszőlősi járásban (évi átlagos -0,9‰), a Técsői járásban (-0,3‰) és a Huszti járásban (Visken) regisztráltuk, utóbbi az egyetlen olyan nagyobb egység Kárpátalján, ahol a magyarok körében a születések száma meghaladta a halálozásokét. E kelet–nyugat kettősség ellenére a természetes szaporodás értékei a szórványtelepüléseken – amelyek döntően Kárpátalja keleti részén helyezkednek

39 Ennek analógiáját írja le Kiss Tamás Erdélyben: „A szórványterületeken a magyarok migrációs vesztesége ráadásul a románokra jellemző amúgy is magas értékeket is meghaladja, mert a románokat is jellemző nyugat-európai migráció mellett a magyar hálózatokon keresztül történő kiáramlás sem szűnhetett.” Kiss, 2012. Demográfiai körkép, i.m. 28.

40 Molnár D. István: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram: Budapest, 2018.

41 Molnár – Molnár D., 2017. A születésszámok alakulása, i.m.

el – kedvezőtlenebbek, mint a tömbben, ami főként a városoknak köszönhető.⁴² A természetes szaporodást a települések etnikai jellege szerint vizsgálva lényegében ugyanazokat a megállapításokat tehetjük, mint a migráció esetében: ahol a magyarság kisebbségben él, ott a természetes szaporodás értékei átlag alattiak, míg a magyar többségű (és különösen az erős többségű, 75% feletti) településeken átlag feletti.

Az intergenerációs asszimilációt vizsgálva megállapítható, hogy a Kárpátalján 2002–2016 között etnikailag vegyes családokban született magyar gyerekek aránya 53,0% volt, ami szinte megegyezik a 2001-es népszámlálásból számított értékkel.⁴³ Ez azt jelenti, hogy a Kárpát-medencében Magyarország határain kívül Kárpátalja az egyetlen olyan a régió, ahol a magyar kisebbség etnikai reprodukciója eléri a demográfiai reprodukciót. Ennek hátterében elsősorban Magyarország gazdasági ereje, ezáltal pedig a magyar nyelv hasznos-
sága és az utóbbi időben jelentősen növekvő presztízse állnak.⁴⁴

Az asszimiláció területi különbségeinek legfontosabb befolyásoló tényezője továbbra is a magyarok helyi aránya. Ennek megfelelően a tömb járásaiban kismértékű asszimilációs nyereség figyelhető meg (évi 0–0,2‰), míg a szórványterületeken és a nyelvhatár városai-
ban enyhe veszteség (–0,2––1,8‰).⁴⁵ 2001-hez képest valamelyest csökkent mind a tömb-
magyarság asszimilációs nyeresége, mind a szórvány és a nagyvárosok vesztesége, azaz né-
mileg kiegyenlítettebbé váltak az asszimilációs folyamatok területi különbségei. Ami pedig
az összesített asszimilációs egyenleget illeti, az számításaink szerint +156 főnek adódott. Ez
bőven a hibahatáron belül van, azaz az asszimiláció a 21. században érdemben nem befo-
lyásolta a kárpátaljai magyarok lélekszámát (2. melléklet).

42 Kárpátalja ebből a szempontból sem egyedi eset: szórvány és tömb demográfiai aszimmetriája teljesen általános a Kárpát-medencében (részletesen ld. Tátrai, 2017. A Kárpát-medencei magyar szórványok, i.m.).

43 Molnár, 2016. Національна ідентичність, i.m.

44 Ugyanakkor az etnikai asszimiláció kérdése valamelyest elválik a nyelvi asszimilációtól. A TANDEM 2016 felmérés alapján ugyanis a magyar almintában enyhén nőtt azoknak az aránya, akik 6–7 éves gyermekkorukhoz képest ma már az ukrán nyelvet használják otthon a családban (ld. Cserniczkó István: Nyelv, nyelvtudás és nyelvhasználat Kárpátalján a Tandem 2016 kutatás adatai alapján. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (2). 41–63.).

45 Hangsúlyozzuk, hogy ebben nincsenek benne a kis létszámú szórványok adatai, amelyek valószínűsíthetően kedvezőtlenebb értékekkel jellemezhetők.

Összegzés

Kutatásunkban arra tettünk kísérletet, hogy elérhető népszámlálási adatok híján magunk tárjuk fel a kárpátaljai magyarság népesedési viszonyait. A SUMMA 2017 felmérés eredményeképp megállapítható, hogy a magyarok száma – a várakozásoknak megfelelően – csökkent, de a csökkenés mértéke kisebb, mint az a pesszimista forgatókönyvekből vagy éppen a magyarországi áttelepedési statisztikákból következne. Becslésünk szerint 2017-ben a magyarok – 2001-es népszámlálással összehasonlítható – száma 125 és 135 ezer fő között lehetett, legvalószínűbben 130 ezer fő körül. Ugyanakkor a terepi adatgyűjtés alapján egyértelműen leszögezhető, hogy e szám sokkal alacsonyabb is lehet, ha a huzamosabban távol levőket (külföldön dolgozókat, tanulókat) immár nem kárpátaljai lakosként vesszük figyelembe. Ugyanígy, ha – az aktuális társadalmi-gazdasági viszonyok hatására – a mintegy 20 ezer magyar anyanyelvű cigánynak szignifikáns hányada (több mint negyede) vallja magát magyar nemzetiségűnek, akkor a magyarok száma a megadott intervallum felső határa felé mozdul el.

Ezek a megkötések kiválóan rávilágítanak napjaink népesség- és nemzetiségstatisztikáinak gyenge pontjaira: egyrészt arra, hogy a megnövekedett mobilitás, a többlekliség miatt a népesség jelentős részét nehéz egyértelműen valamely régió lakosaként azonosítani; másrészt arra, hogy az „objektív” demográfiai folyamatoktól (természetes szaporodás, migráció) jelentősen elválhat egyes etnikai csoportok számának alakulása – például a cigányság változó önbesorolása miatt.

A fent bemutatott bizonytalanságok ellenére a SUMMA 2017 eredményeként az rajzolódik ki, hogy a korábbi, 1989–2001 között tapasztalt trendek csak kevésbé változtak. Továbbra is elsősorban (70%-ban) a migráció a felelős a magyar népesség csökkenéséért, míg a korábbiakhoz képest – a rövidebb, kedvezőbb időszakok ellenére – összességében növekedett a természetes fogyás, a 21 ezer fős csökkenés mintegy 30%-át okozva. A generációk közötti nemzetiségváltás mértéke azonban, úgy tűnik, meglehetősen állandó, és csak csekély befolyása van a magyar népesedésre, jelezve a makroszinten stabil etnikai határokat magyar–szláv viszonylatban.

A migrációt tekintve a legfontosabb strukturális magyarázó tényező a falu–város különbség (vagy más megközelítésben a településnagyság), ami Kárpátalja esetében is azt mutatja, hogy – a rurális térségeknél szélesebb munkalehetőségek és kedvezőbb bérviszonyok ellenére – az emigrációban fontos szerepe van a városiak nagyobb humán tőkéjének és

gazdasági forrásainak. A természetes szaporodás strukturális magyarázói között szintén meghatározó a falu–város kettősség, de még fontosabb az a kelet–nyugat kettősség, ami az átalakuló demográfiai viszonyok ellenére is, úgy tűnik, tartósan fennmaradt. Az etnikai reprodukciónak a – kelet-közép-európai térségben unikális – kiegyenlített volta pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy az etnicitás iránti „keresletet” jelentősen befolyásolják egyrészt a Magyarország és Ukrajna közti gazdasági különbségek, másrészt a magyarországi nemzetpolitika által nyújtott kedvezmények, és e két tényező által Kárpátalján generált etnikai presztízsvizonyok.

Mellékletek

Település	Közigazgatási egység	Állandó lakosság (2001)	Magyarok száma (2001)	Magyarok aránya, % (2001)	Magyarok száma (2017)	A magyarok számának változása 2001 és 2017 között, %
<u>Beregszász</u>	Beregszász v.	26 050	12 779	49,1	9410	-26,4
<u>Csap</u>	Csap város	8870	3496	39,4	2982	-14,7
<u>Huszt</u>	Huszt város	28 559	1706	6,0	1487	-12,8
<u>Munkács</u>	Munkács város	81 637	6975	8,5	6455	-7,5
<u>Ungvár</u>	Ungvár város	115 568	7972	6,9	5370	-32,6
Asztély	Beregszászi j.	677	590	87,1	605	2,5
Badaló	Beregszászi j.	1714	1682	98,1	1601	-4,8
Balazsér	Beregszászi j.	816	737	90,3	712	-3,4
Bátyu	Beregszászi j.	3023	1894	62,7	1632	-13,8
Bene	Beregszászi j.	1409	1270	90,1	1091	-14,1
Beregdéda	Beregszászi j.	2013	1607	79,8	1465	-8,8
Beregsom	Beregszászi j.	1091	1040	95,3	873	-16,1
Beregújfalu	Beregszászi j.	1926	1407	73,1	1183	-15,9
Bótrágy	Beregszászi j.	1846	1304	70,6	1137	-12,8
Csetfalva	Beregszászi j.	755	731	96,8	717	-1,9
Csonkapapi	Beregszászi j.	929	909	97,8	743	-18,3
Gát	Beregszászi j.	3122	2561	82,0	2435	-4,9
Gút	Beregszászi j.	1353	1295	95,7	973	-24,9
Halábor	Beregszászi j.	752	738	98,1	616	-16,5
Hetyen	Beregszászi j.	761	749	98,4	641	-14,4
Kígyós	Beregszászi j.	895	781	87,3	812	4,0
Kisbakos	Beregszászi j.	988	496	50,2	439	-11,5
Kisbégány	Beregszászi j.	1300	1003	77,2	810	-19,2
Kisharangláb	Beregszászi j.	797	632	79,3	590	-6,6
Macsola	Beregszászi j.	675	545	80,7	516	-5,3
Makkosjánosi	Beregszászi j.	2030	1657	81,6	1375	-17,0
Mezőgecse	Beregszászi j.	1030	913	88,6	775	-15,1
Mezőkaszony	Beregszászi j.	2338	2087	89,3	1830	-12,3

Település	Közigazgatási egység	Állandó lakosság (2001)	Magyarok száma (2001)	Magyarok aránya, % (2001)	Magyarok száma (2017)	A magyarok számának változása 2001 és 2017 között, %
Nagybakos	Beregszászi j.	854	284	33,3	263	-7,4
Nagybakta	Beregszászi j.	1047	326	31,1	307	-5,8
Nagybégány	Beregszászi j.	1893	1657	87,5	1401	-15,4
Nagybereg	Beregszászi j.	2540	2004	78,9	1665	-16,9
Nagyborzsova	Beregszászi j.	1502	1426	94,9	1273	-10,7
Nagymuzsaly	Beregszászi j.	2086	1714	82,2	1362	-20,5
Papitanya	Beregszászi j.	210	204	97,1	208	2,0
Rafajnaújfalu	Beregszászi j.	974	936	96,1	701	-25,1
Sárosoroszi	Beregszászi j.	895	852	95,2	742	-12,9
Tiszacsoma	Beregszászi j.	916	807	88,1	653	-19,1
Vári	Beregszászi j.	3147	2552	81,1	2082	-18,4
Zápszony	Beregszászi j.	1799	1657	92,1	1471	-11,2
Visk	Husztai j.	8142	3699	45,4	3473	-6,1
Barkaszó	Munkácsi j.	2236	1452	64,9	1102	-24,1
Beregrákos	Munkácsi j.	3280	1493	45,5	1215	-18,6
Csongor	Munkácsi j.	2265	2116	93,4	1824	-13,8
Dercen	Munkácsi j.	2793	2727	97,6	2499	-8,4
Fornos	Munkácsi j.	1455	1412	97,0	1263	-10,6
Izsnýéte	Munkácsi j.	2243	1435	64,0	1358	-5,4
Szernye	Munkácsi j.	1979	1690	85,4	1438	-14,9
Akli	Nagyszőlősi j.	366	350	95,6	260	-25,7
Aklihegy	Nagyszőlősi j.	611	597	97,7	600	0,5
Batár	Nagyszőlősi j.	924	882	95,5	876	-0,7
Csepe	Nagyszőlősi j.	1943	1110	57,1	920	-17,1
Fancsika	Nagyszőlősi j.	2059	770	37,4	734	-4,7
Feketeardó	Nagyszőlősi j.	2232	715	32,0	734	2,7
Feketepatak	Nagyszőlősi j.	1074	999	93,0	1010	1,1
Fertősalmás	Nagyszőlősi j.	1070	989	92,4	867	-12,3
Forgolány	Nagyszőlősi j.	890	861	96,7	870	1,0
Gödényháza	Nagyszőlősi j.	592	241	40,7	183	-24,1
Karácsfalva	Nagyszőlősi j.	400	336	84,0	307	-8,6

Település	Közigazgatási egység	Állandó lakosság (2001)	Magyarok száma (2001)	Magyarok aránya, % (2001)	Magyarok száma (2017)	A magyarok számának változása 2001 és 2017 között, %
Királyháza	Nagyszőlősi j.	8064	510	6,3	401	-21,4
Mátyfalva	Nagyszőlősi j.	1079	715	66,3	624	-12,7
Nagypalád	Nagyszőlősi j.	1824	1773	97,2	1603	-9,6
<u>Nagyszőlős</u>	Nagyszőlősi j.	25 383	3633	14,3	3149	-13,3
Nevetlenfalu	Nagyszőlősi j.	1632	1401	85,8	1310	-6,5
Salánk	Nagyszőlősi j.	3110	2738	88,0	2480	-9,4
Szőlősgyula	Nagyszőlősi j.	1421	1360	95,7	1216	-10,6
Tekeháza	Nagyszőlősi j.	1546	418	27,0	392	-6,2
Tiszabökény	Nagyszőlősi j.	2216	2144	96,8	2221	3,6
Tiszakeresztúr	Nagyszőlősi j.	927	687	74,1	528	-23,1
Tiszapéterfalva	Nagyszőlősi j.	2016	1937	96,1	1955	0,9
Tiszaújhely	Nagyszőlősi j.	1865	1252	67,1	1067	-14,8
Tiszaújlak	Nagyszőlősi j.	3422	2772	81,0	2635	-4,9
Újakli	Nagyszőlősi j.	314	215	68,5	207	-3,7
Verbóc	Nagyszőlősi j.	1206	1088	90,2	1084	-0,4
Gyertyánliget	Rahói j.	3392	491	14,5	441	-10,2
Kőrösmező	Rahói j.	8043	809	10,1	764	-5,6
Nagybocskó	Rahói j.	9423	341	3,6	259	-24,0
<u>Rahó</u>	Rahói j.	14 969	1037	6,9	847	-18,3
<u>Szolyva</u>	Szolyvai j.	16 983	335	2,0	257	-23,3
Aknaszlatina	Técsői j.	8956	2193	24,5	1742	-20,6
Bustyaháza	Técsői j.	8506	341	4,0	302	-11,4
Kerekhegy	Técsői j.	573	20	3,5	15	-25,0
<u>Técső</u>	Técsői j.	9519	2306	24,2	2078	-9,9
Bátfa	Ungvári j.	231	183	79,2	107	-41,5
Botfalva	Ungvári j.	579	379	65,5	347	-8,4
Császlóc	Ungvári j.	820	424	51,7	372	-12,3
Cservona	Ungvári j.	869	126	14,5	120	-4,8
Eszeny	Ungvári j.	1677	1607	95,8	1384	-13,9
Gálóc	Ungvári j.	498	372	74,7	292	-21,5
Homok	Ungvári j.	1179	430	36,5	328	-23,7

Település	Közigazgatási egység	Állandó lakosság (2001)	Magyarok száma (2001)	Magyarok aránya, % (2001)	Magyarok száma (2017)	A magyarok számának változása 2001 és 2017 között, %
Ketergény	Ungvári j.	1348	222	16,5	188	-15,3
Kisdobrony	Ungvári j.	1872	1728	92,3	1464	-15,3
Kisgejőc	Ungvári j.	760	696	91,6	634	-8,9
Kistéglás	Ungvári j.	551	457	82,9	350	-23,4
Kisszelmenc	Ungvári j.	200	185	92,5	159	-14,1
Koncháza	Ungvári j.	1278	409	32,0	398	-2,7
Korláthelmec	Ungvári j.	901	437	48,5	312	-28,6
Minaj	Ungvári j.	3088	402	13,0	409	1,7
Nagydobrony	Ungvári j.	5607	5072	90,5	4595	-9,4
Nagygejőc	Ungvári j.	1062	824	77,6	859	4,2
Palágykomoróc	Ungvári j.	834	650	77,9	556	-14,5
Palló	Ungvári j.	422	308	73,0	242	-21,4
Rát	Ungvári j.	1325	841	63,5	634	-24,6
Sislóc	Ungvári j.	339	203	59,9	150	-26,1
Szalóka	Ungvári j.	825	749	90,8	700	-6,5
Szürte	Ungvári j.	1898	1239	65,3	1094	-11,7
Tiszaágtelek	Ungvári j.	684	532	77,8	475	-10,7
Tiszaásvány	Ungvári j.	852	815	95,7	761	-6,6
Tiszasalamon	Ungvári j.	1387	833	60,1	706	-15,2
Tiszaújfalu	Ungvári j.	277	251	90,6	214	-14,7
Ungtarnóc	Ungvári j.	853	354	41,5	325	-8,2

1. melléklet: A magyar lakosság Kárpátalja magyarlakta településein 2001-ben és 2017-ben (a SUMMA 2017 által felmért településeken). Az állandó lakosság, a magyarság száma és aránya 2001-ben népszámlálási adatok alapján, 2017-ben a SUMMA 2017 felmérés eredményei alapján. A városi típusú települések neveit félkövér, a városoké aláhúzott formában jelennek meg.

Közigazgatási egység	Összlakosság 2001-ben a SUMMA 2017 által lefedett településeken	Magyarok száma a SUMMA 2017 által lefedett településeken		A magyarok számának változása 2001 és 2017 között, %	Magyarok száma a SUMMA 2017 által lefedett településeken a magát magyarnak valló cigányság becsült száma nélkül		A magyarok számának változása a cigányság nélkül 2001 és 2017 között, %	A cigányság nélkül számított csökkenés (=100%) mekkora részben köszönhető a(z)		
		2001-ben	2017-ben		2001-ben	2017-ben		migrációnak (%)	természetes szaporodásnak (%)	asszimilációnak (%)
Beregszász város	26 554	12 779	9 410	-26,4	12 779	9 410	-26,4	67	33	0
Csap város	8 870	3 496	2 982	-14,7	3 100	2 442	-21,2	61	38	1
Huszt város	31 864	1 706	1 487	-12,8	1 706	1 410	-17,4	85	13	2
Munkács város	81 637	6 975	6 455	-7,5	5 500	4 455	-19,0	48	52	0
Ungvár város	115 568	7 972	5 370	-32,6	7 972	5 370	-32,6	70	29	1
Beregszászi járás	50 103	41 047	35 699	-13	40 628	35 153	-13,5	66	34	0
Huszt járás	8 142	3 699	3 473	-6,1	3 699	3 473	-6,1	100	0	0
Munkácsi járás	16 251	12 325	10 699	-13,2	12 245	10 569	-13,7	84	16	0
Nagyszőlősi járás	68 186	30 493	28 233	-7,4	29 146	26 435	-9,3	88	12	0
Rahói járás	35 827	2 678	2 311	-13,7	2 678	2 310	-13,7	61	32	7
Szolyvai járás	16 983	335	257	-23,3	335	257	-23,3	69	19	12
Técsői járás	27 554	4 860	4 137	-14,9	4 860	4 137	-14,9	90	3	7
Ungvári járás	32 216	20 728	18 175	-12,3	20 318	17 667	-13,0	53	47	0
<i>Kárpátalja összesen</i>	<i>1 254 448</i>	<i>151 516</i>	<i>130 700</i>	<i>-13,7</i>	<i>147 389</i>	<i>125 200</i>	<i>-15,0</i>	<i>70</i>	<i>30</i>	<i>0</i>

2. melléklet: A magyar lakosság számának változása és a változás komponensei a SUMMA 2017 által érintett járásokban